

MIJENE ETNOLOŠKIH PRISTUPA I METODA

Nevena Škrbić Alempijević

Tomislav Oroz

Uvod

U ovoj ćemo cjelini nastojati rasvijetliti ulogu Hrvatskoga etnološkog društva kao mjesta susreta različitih znanstvenih tradicija i teorijskih paradigmi. Pritom promatramo poziciju HED-a kao mjesta izvaninstitucionalne suradnje različitih specijalizacija etnološke struke. Uz to, analiziramo doprinos HED-a u predstavljanju, promicanju i preplitanju raznovrsnih pristupa etnološkim temama i metoda istraživačkoga rada. Naime, "prekid sa starom znanstvenom paradigmom", "sraz dviju institucionalno odvojenih škola" i slično ključne su fraze kojima se prikazuje razvoj etnologije u Hrvatskoj (a i šire). Cilj je ovoga rada drukčiji: postaviti ćemo pitanje može li se povijest ove discipline promišljati bez ukazivanja na nagle i nepovratne rezove. Prostor koji se pokazao zahvalnim za praćenje premošćivanja institucionalnih i paradigmatičkih podjela jest upravo Hrvatsko etnološko društvo, koje kao strukovno udruženje okuplja članstvo iz redova svih etnoloških ustanova, svih grana ove discipline, pripadnike raznih generacija. Na takav pristup analizi djelatnosti HED-a potaknuo nas je podatak vezan uz događaj čiju pedesetu obljetnicu ovom Spomenicom i obilježavamo. Naime, pri samom se osnutku Etnološkog društva u Hrvatskoj, 31. siječnja 1959. godine, istodobno spominju dva imena koja se u povijesti discipline definiraju kao utjelovljenja jasno razgraničenih paradigmi (usp. Muraj 1996:32–34; Pletenac 2007:12–15): Branimir Bratanić tada je bio izabran za predsjednika Društva, a Dunja Rihtman-Auguštin za prvu tajnicu¹ te za predsjednicu Lokalnoga ogranka Zagreb. Njihova suradnja nije bila samo formalna. Tako je Rihtman-Auguštin dala svoj doprinos najznamenitijem Bratanićevom projektu, koji se u dokumentima HED-a iz toga

Olga Supek o suradnji različitih institucija kroz HED:

Važno je što su se sve te institucije našle zajedno. Ali ja ne bih rekla da se paradigma stvarala u HED-u. Izmjenjivala se, točno ... i korespondirala, i na taj način se dalo prilike mladima da čuju jedni druge ... Oni koji su radili u raznim institucijama...

¹ U tom je razdoblju uloga prvoga tajnika po važnosti slijedila neposredno nakon funkcije predsjednika jer je institucija potpredsjednika uvedena tek 1963. godine.

Tomo Vinšćak o razvoju etnologije kroz djelovanje HED-a:

HED okuplja stručnjake i znanstvenike iz tri najveće institucije u Hrvatskoj, a to su Etnografski muzej u Zagrebu, Institut za etnologiju i folkloristiku i Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskoga fakulteta u Zagrebu i, naravno, sve ostale etnologue od Pazina do Dubrovnika, od Čakovca do Vukovara i sve ostale u selima i gradovima diljem Hrvatske. Svi smo mi unutar HED-a mogli iskazivati svoje znanstvene težnje i pridonijeti razvoju etnologije u Hrvata.

vremena naziva i "najvažnijim poslom Društva", onom Etnološkoga atlasa – primjerice, za članove Društva održala je predavanje "Atlas der schweizerischen Volkskunde i Atlas över Svensk Folkkultur"; s Milovanom Gavazzijem radila je na prijedlogu Zakona za muzeje itd. (Milićević 1979:97–98).

Povijesni je razvoj etnologije u Hrvatskoj bio već predmetom brojnih istraživanja i objavljenih radova (primjerice usp. Belaj 1989, 1998; Čapo Žmegač 1991, 2006; Gjetvaj 1989; Pletenac 2007; Prica 2001a, 2001b; Rihtman-Auguštin i Muraj 1998; Supek 1988a). U ovoj ćemo cjelini pokušati o povijesti discipline progovoriti ne pozivajući se u prvom redu na glavne orijentacijske točke, odnosno na djelovanje Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskoga fakulteta u Zagrebu, Instituta za etnologiju i folkloristiku, Etnografskog muzeja u Zagrebu itd. Pokušat ćemo ukazati na to kako medijatorska uloga ovog udruženja etnologa utječe na oblikovanje etnološke misli u Hrvatskoj. Drugim riječima, analizirat ćemo kako i u kojoj mjeri HED ispunjava svoju temeljnu svrhu definiranu članom 8 Statuta iz 1975. godine: "unapređivanje etnološke znanosti, te poticanje i koordiniranje rada na svim područjima etnološke djelatnosti"² (ta je formulacija preuzeta u svim kasnijim statutima). Navedena ćemo pitanja nastojati rasvijetliti fokusiranjem na dvije temeljne teme rada. S jedne ćemo strane promatrati kako se mijene etnološke misli odražavaju, ali i produciraju kroz djelovanje onih specijalizacija naše discipline usmjerenih na muzeološko i konzervatorsko prikupljanje, dokumentiranje, čuvanje i prezentiranje etnografske građe. Ovu smo perspektivu izabrali upravo stoga što se povijest hrvatske etnologije većinom usredotočuje na analizu mijena etnološke misli iz prizme znanstvenih i znanstveno-nastavnih ustanova, dok se ovakvo djelovanje etnologa nerijetko stavlja u drugi plan. Uz to, sabiračkoj i konzervatorskoj dimenziji ne pristupamo samo kao zasebnim etnološkim poddisciplinama, već i kao pristupu i stavu prema tradicijskoj baštini karakterističnima za etnološku djelatnost u cjelini, što je bilo posebno izraženo u pojedinim kriznim društvenim i političkim trenucima u posljednjih pedeset godina. U drugom ćemo dijelu rada nastojati promotriti mijene znanstvenih paradigmi iz jednog specifičnog rakursa – kroz dihotomiju pojmova "teren" – "teorija" ili, točnije, "terenac" – "teoretičar", koja je još uvijek uvriježena u neformalnom žargonu naše struke. Smatramo da su naracije koje se pripisuju ovim dvjema kategorijama

² Arhiv HED-a, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, kut. 2, Statut Hrvatskog etnološkog društva, 20. siječnja 1975.

od konca pedesetih godina 20. stoljeća naovamo prikladno mjesto za praćenje dinamike etnološke misli, pri čemu se fokus skida s pobrojavanja "starih" i "novih" tema, a stavlja se upravo na promjene znanstvenih pristupa i metoda. Obje su ove dimenzije, muzeološko-konzervatorsko djelovanje te odnos "terena" i "teorije", pitanja imanentna našoj struci pa su podaci o njima bilježeni u arhivskoj građi od početaka djelovanja HED-a.

U radu je poseban naglasak stavljen na razdoblje od sedamdesetih do sredine devedesetih godina. Takav fokus uvjetovan je donekle time što je znanstvena i izdavačka djelatnost HED-a tijekom prvih dvadeset godina rada iscrpno prikazana u radu Josipa Milićevića (1979; pretisak u ovom izdanju). Za razliku od toga, uloga HED-a, promjene statutarnih odredaba i pozicija Društva kao okvira i krovne udruge hrvatskih etnologa od konca sedamdesetih do danas, prema našim spoznajama, rijetko su bile temama istraživačkog rada te su uglavnom spominjane samo uzgred, u studijama posvećenim drugim etnološkim ustanovama. Jedan od kriterija bio je odabir koji su proveli naši kazivači, članovi HED-a: oni su ovo okvirno omeđeno razdoblje, bez obzira na institucionalnu pripadnost, odredili kao ključno za razumijevanje recentnih mijena etnološke misli u Hrvatskoj. Na to je utjecala i činjenica da se većina naših sugovornika toga razdoblja najživlje sjeća zbog tadašnjega vlastitog aktivnog angažmana u HED-u. Pri takvu odabiru važnu ulogu svakako je imalo i stalno mjesto koje pristup nazvan "novom paradigmom" (Rihtman-Auguštin i Muraj 1998:104–105), a koji se uglavnom vezuje uz osamdesete godine, zauzima u naracijama o povijesti hrvatske etnologije.

Naša je teza da kroz čitavih pola stoljeća rad HED-a ne karakterizira isključivost ili priklanjanje samo jednom znanstvenom pravcu. Premda se može pratiti i utjecaj odabranoga predsjednika na HED-ovu znanstvenu politiku, ipak je već i na organizacijskoj razini Društva primjetno višeglasje, odnosno zastupljenost predstavnika različitih specijalizacija naše struke te zagovaratelja različitih istraživačkih pristupa u upravnom odboru. Supostojanje i usporedna vidljivost različitih znanstvenih pravaca i pristupa istraživanjima uočljivi su i u razdoblju u koje se upisuje najoštrij rez među paradigmama. Sam uvid u naslove tridesetak predavanja održanih od 1987. do 1996. godine³ upućuje

³ Arhiv HED-a, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, kutije 3 i 4, Pozivnice na predavanja, 1987. – 1996.

na raznorodnost tema, problema i pristupa koji su se razmatrali u okviru Društva. U arhivu se tako nalaze podaci o izlaganjima: "Omladinska potkultura u Beogradu" (Ines Prica), "O procesu civilizacija. Teorija Norberta Eliasa i njeno značenje u etnologiji" (Dunja Rihtman-Auguštin), "Tiskana slika kao zidni ukras stana širih socijalnih slojeva" (Kruno Kamenov), "Tradicijska i kulturni identitet. Primjer Latinske Amerike" (Jordan Jelić), "Utjecaj hrvatske ratne zbilje na dječje ratne igre" (Maja Kožić), "Mexico: studij etnologije i istraživački trendovi" (Dubravka Mindek), "Tradicijsko graditeljstvo panonskog kulturnog areala" (Zdravko Živković), "Kultura stanovanja – etnološka kategorija" (Aleksandra Muraj), "O Hrvatima u Rumunjskoj, Mađarskoj, Čehoslovačkoj i Austriji" (Stjepan Krpan), "Nestajanje neistraženog – od 'Cokule' do etničke grupe" (Josip Milićević), "Čovjek u prostoru: imenovanje tla – odraz i osnova stočarskog poimanja svijeta" (Jadran Kale), predavanja koja su pratila predstavljanje knjige Milovana Gavazzija *Izabrani radovi s područja glazbe* i druga. U tom je razdoblju zabilježen i niz izlaganja gostujućih predavača iz inozemstva, poput onoga Hermana Bausingera ("Heimat zwischen Ideologie und Wirklichkeit"), Sala Scalore ("Dan mrtvih u Meksiku") itd. Maria Todorova je u organizaciji HED-a u svibnju 1996. godine održala predavanje pod nazivom "Konstrukcija zapadnog diskursa o Balkanu", netom prije objavljivanja knjige *Imagining the Balkans* u izdanju Oxford University Pressa.⁴ Među redovitim su aktivnostima HED-a i izlaganja predstavnika drugih disciplina, kao i ona u kojima etnolozi promišljaju presjecišta naše struke s drugim znanstvenim područjima. Tako su koncem osamdesetih i početkom devedesetih godina održana predavanja "Kulturni pluralizam, antropologija i obrazovanje" Vedrane Vrkaš-Spajić, "Vlasi – zagonetni svijet Balkana" Mirka Valentića, "Sociokultura i mentalno zdravlje – Etnologija i psihijatrija" Nade Pisac-Kondres te "Lingvistika i antropologija. Novi pravci u etnolingvistici" Nede Pintarić. Djelatnost HED-a, dakle, predstavlja kombinaciju različitih pogleda hrvatskih etnologa, njihovih vrlo raznorodnih teorijskih i metodoloških polazišta. U radu Društva dolazi i do usporednog prezentiranja domaće produkcije te rada pozvanih inozemnih predavača, kao i do preispitivanja presjecišta s drugim znanstvenim disciplinama, iz njihova rakursa sagledavanjem tema koje ulaze i u obzor etnoloških istraživanja.

⁴ Iste je godine njezin istoimeni članak objavljen u *Etnološkoj tribini* 19 (Todorova 1996).

O nužnosti etnološkog muzeološko-konzervatorskog djelovanja

Problemi kojima se u ovom tekstu bavimo ne osvjetljavaju samo znanstvene tijekove; kroz njihovu se prizmu mogu postaviti i pitanja širega društvenog angažmana, često spominjanog od strane naših sugovornika. Brojne HED-ovske aktivnosti koje na ovom mjestu prvenstveno prikazujemo kao istraživačku novinu ujedno sadrže i naglašenu društveno angažiranu komponentu, pri čemu etnologija zaista može biti shvaćena kao kritika kulture (usp. Srbljinović i Jelavić, u ovom izdanju). Jedan od takvih primjera jest način na koji HED predstavlja knjigu Aleksandre Muraj *Živim znači stanujem* (1989). Danas percipirana u prvom redu kao bitan doprinos etnološkim spoznajama o simboličkim dimenzijama stanovanja i priručnik u visokoškolskoj nastavi, knjiga je u vrijeme izdavanja prijavljena na Natječaj za društveno vrijednu knjigu.⁵ Na razmatranje istraživačkih trendova u okviru Društva te njegova društvenog angažmana u zasebnim tekstovima odlučili smo se isključivo radi preglednijega prikaza rezultata.

Isprepletenost i neodvojivost spomenutih dviju dimenzija možemo pratiti praktički od samoga početka postojanja Društva, ponajprije kroz osnivanje komisija kojima je bio cilj teorijsko promišljanje problema te praktična i društveno korisna primjena tih spoznaja. Jedno od najranije ustrojenih radnih tijela Društva jest Komisija za etnografsko-muzejska pitanja, koja je trebala odgovoriti na jednu od temeljnih zadaća postavljenu Pravilima Etnološkog društva Jugoslavije, "da potstiče na sabiranje i čuvanje etnološke i opće muzejske građe"⁶. Navedeno statutarno određenje može se sagledati u svjetlu u to vrijeme aktualnih znanstvenih kanona, ali isto tako i konteksta koji je prethodio osnivanju Društva. Institucionalizaciju ovakvoga usmjerenja k čuvanju i sabiranju etnografske građe i podataka možemo pratiti kroz razdoblje s konca 19. i u prvoj polovici 20. stoljeća. Te su tendencije izrečene još u radovima Franje

⁵ Arhiv HED-a, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, kut. 3, Odluka Komisije za izdavačku djelatnost, 11. siječnja 1989.

⁶ Arhiv HED-a, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, kut. 1, Pravila Etnološkog društva Jugoslavije, 14. lipnja 1954.

Račkog i Antuna Radića, kojima se poziva na spašavanje znanja ugroženoga modernizacijom i industrijalizacijom te na očuvanje "živih starina" (Potkonjak 2004:115–118). Svoje utjelovljenje u mediju "materijalne kulture" ovaj poziv na etnološki angažman doživio je osnivanjem etnografskih muzeja u prvim dvama desetljećima 20. stoljeća. U tom ozračju u vodiču kroz Etnografski muzej u Zagrebu Mirko Kus-Nikolajev glavnu ulogu etnografije vidi u sakupljanju duhovne i materijalne kulturne svojine naroda te dodaje kako "sabiranje tih kulturnih elemenata mora ići brzim tempom" jer "kulture primitivnih naroda kao i primitivnih slojeva pojedinih naroda, koje nam daju taj materijal, dnevno se sve više gube u nepovrat pod pritiskom agresivnog prodiranja evropske kulture i njene tehnike, a i njenih poroka" (1927:9).

Zaštita etnografskih kulturnih dobara apostrofirana je i u okviru Društva kao jedno od poslanja naše struke već ranih šezdesetih godina. Na probleme koje je ova zadaća postavljala trebala je odgovoriti Republička komisija za etnografsko-muzejska pitanja⁷, oformljena radi "koordiniranja i rješavanja problema muzejske i konzervatorske struke s jedne i etnološke struke s druge strane" 1962. godine.⁸ Cilj je Komisije bio da na svojim sastancima raspravlja o restauriranju i konzerviranju etnografske baštine te da radi na povezivanju etnologa-muzealaca i konzervatorskih službi u rješavanju ovih problema. Njezina je svrha bila i predlagati izmjene i dopune Zakona o zaštiti spomenika kulture, s osvrtom i na nematerijalnu tradicijsku baštinu – ova je težnja 1964. godine rezultirala osnivanjem samostalne Komisije za iznalaženje mogućnosti zaštite nematerijalne kulture. No, o činjenici da se kroz rad ove Komisije ne evocira samo spasiteljska⁹ uloga etnologije, već da se odgovara i na zahtjeve tržišta, govori i njezin zaključak o potrebi "suradnje muzejâ s turističkim društvima radi

⁷ U nekim se izvorima ovo tijelo naziva i Komisijom za muzejska i konzervatorska pitanja, a mjestimično i Komisijom za etnografska muzejsko-konzervatorska pitanja (usp. Miličević 1979:100; ibid. 1980).

⁸ Arhiv HED-a, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, kut. 1, Izveštaj Upravnog odbora Ogranka EDJ za NR Hrvatsku o radu Ogranka u razdoblju od 30. I 1961. do 28. I 1963, 16. veljače 1963.

⁹ To je izraz koji je upotrijebio Claude Lévi-Strauss, pri čemu otpor gubitku etnološkoga predmeta definira kao svrhu istraživačkih nastojanja: "Doći će dan kada će posljednja primitivna kultura nestati sa zemlje, natjeravši i nas da shvatimo, naravno prekasno, da su temelji čovječanstva nepovratno nestali." (1966:124; usp. Potkonjak 2004:122)

izradbe suvenira", o rasvjetljavanju uloge "etnologa-muzealaca u toj akciji te mogućnost, da se s time u vezi ponovno ožive razni obrti i narodne tehnike".¹⁰

Da se o djelovanju etnologa na području muzejsko-konzervatorske zaštite nije raspravljalo samo u okviru sastanaka ove radne skupine (kojih je do 1969. godine održano devet), već i Društva u cjelini, pokazuju brojna izlaganja održana u tom razdoblju. Tako su na plenarnom sastanku Društva 1962. godine dva predavanja od ukupno šest posvećena ovim pitanjima: Aleksandra Muraj održala je izlaganje "Iz etnografsko-muzejske djelatnosti i problematike", a Marija Gamulin "Služba zaštite etnografskih spomenika" (Milićević 1979:100). Na godišnjoj je skupštini 1963. Vitomir Belaj dao "Analizu problema zaštite etnografskih spomenika", dok je 1964. Gamulin izložila rad naslovljen "O problemima zaštite etnografskih spomenika". Iste je godine na razini EDJ-a održano i savjetovanje o *bunjama*, na kojemu su najaktivnije sudjelovali upravo hrvatski etnolozi (ibid. 102–103). Godine 1966. u okviru djelatnosti Lokalnoga zagrebačkog ogranka Marija Gamulin, Nada Gjetvaj i Višnja Huzjak održale su referat "Evidentiranje i skupljanje dokumentacije o etnološkim predmetima" (ibid. 105).

Interes za muzeološka i konzervatorska pitanja u okviru HED-a intenzivno se iskazuje i kroz sedamdesete godine 20. stoljeća. Uz izlaganja u okviru godišnjih skupština i povremene referate članova, ova pitanja svoj prostor dobivaju i unutar glasila HED-a: već u *Radovima* Beata Gotthardi-Pavlovsky objavljuje članak "Neki problemi teorije i prakse na zaštiti etnografske građe i spomenika" (1970). U prvom broju *Izvišća* čitav je blok posvećen zapažanjima o austrijskim, bugarskim, rumunjskim i pariškim muzejima (Domaćinović 1971; Gavazzi 1971; Stojanović 1971), dok se u drugom broju tematiziraju problemi prezentacije u Etnografskom muzeju u Zagrebu i Etnografskom odjelu Narodnoga muzeja u Zadru (Gavazzi 1972; Oštrić 1972).

Bez obzira na višekratna razmatranja ovih tema u okviru HED-a, Komisija za muzejska i konzervatorska pitanja zaključuje da dosadašnji naponi na sabiranju i čuvanju etnografske građe i senzibiliziranju društva u cjelini za ulogu etnologa na tom području nisu dostatni: "Dapače iz naših dosadašnjih diskusija vidljivo je, da se stanje nije popravilo, a zbivanja, društveno-ekonomski razvoj,

Lidija Nikočević o suradnji različitih specijalizacija hrvatske etnologije:

Već tada sam ja imala osjećaj da je HED bio jedna institucija na koju se možemo osloniti. Od samih početaka mojeg prisustva u etnologiji, uključujući i prvu godinu studiranja, HED je bio važan. Stoga prema HED-u imam tako jedan topao odnos, možda čak i više nego prema Katedri, jer je rastao sa mnom i ja sam rasla s njim, ali on doista i danas ima tu ulogu da omogućuje različitim profilima etnologa i različitim tipovima zanimanja za etnologiju, da se nađu i ostvare.

¹⁰ Arhiv HED-a, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, kut. 1, Izvještaj Upravnog odbora Ogranka EDJ za NR Hrvatsku o radu Ogranka u razdoblju od 30. I 1961. do 28. I 1963, 16. veljače 1963.

Tomo Vinšćak o ulozi
HED-a kod stručnog
usavršavanja:

Ako ste se odlučili ozbiljno baviti određenom strukom, potrebno je još dok studirate postati članom strukovne udruge vezane uz vašu studijsku grupu. Ako ste student etnologije, onda idite u HED jer tamo ćete doznati gdje je vaša struka danas i što se unutar nje događa. Meni je neobično da netko bude diplomirani etnolog, a da nije član HED-a. Znam da je to osobni izbor svakog pojedinca, ali ako se ozbiljno bavite strukom – bilo da radite u muzejskoj djelatnosti, u nastavi ili konzervatorskoj službi – treba biti član HED-a. Meni je članstvo u HED-u jako puno pomoglo.

turizam, donose i dalje odnošenje vrijedne etno-građe."¹¹ Stoga se Komisija okrenula jasnijem iskazivanju svojih ciljeva različitim društvenim ustanovama, upućivanjem ankete "svim muzejima, mjesnim uredima, narodnim sveučilištima, nekim školama i turističkim društvima za koje se znalo ili pretpostavljalo da imaju sakupljen etnografski materijal" te uključivanjem etnologa u njegovu obradu, isprva uvođenjem studentske prakse u muzeje, a zatim konkretnim akcijama zapošljavanja u muzejskim ustanovama i zavodima za zaštitu kulturnih spomenika (Čulinović-Konstantinović 1976:118). O utjecaju Komisije za muzejska i konzervatorska pitanja svjedoči i pismo iz 1973. godine, u kojem Izvršni odbor za gradnju Spomendoma boraca Narodnooslobodilačke borbe i omladine Jugoslavije u Kumrovcu ovom tijelu upućuje molbu u kojoj traži savjet i konkretne prijedloge za "izradu idejnog projekta za sadržaj i konkretnu namjenu svih objekata koji su zaštićeni i predviđeni da sačinjavaju Etno-muzej" (Đaković 2001:95).

Hitnost muzeološkog djelovanja jedan je od glavnih postulata HED-ove politike, ali i odrednica hrvatske etnologije općenito do kraja sedamdesetih godina. Tijekom osamdesetih godina primat u znanstvenim raspravama i publikacijama dobivaju druge etnološke teme te drukčije uloge etnologa (vidi kasnije u radu). U *Etnološkoj tribini*, časopisu "koji je otvoren svim etnolozima"¹², početkom je toga desetljeća vrlo malo znanstvenih i problemskih radova o ovim temama. Muzejska se djelatnost mjestimično tematizirala u rubrici "Prikazi i vijesti", kroz prikaze pojedinih etnografskih zbirki, dok pregleda konzervatorskih aktivnosti u to doba gotovo da i nema (usp. Đaković 1984; Eckhel 1983; Lechner 1985; Petr-Marčec 1985). Premda su etnolozi i tada aktivno sudjelovali u radu muzejskih društava, a neki su od njih za izlaganja na njihovim tematskim skupovima i delegirani kao članovi HED-a, predavanja vezana uz ovu granu etnološke djelatnosti u okviru Društva održavala su se bitno rjeđe nego u prethodnom razdoblju. Ipak, na drugom plenarnom godišnjem sastanku HED-a održanom u siječnju 1983. godine muzejske i konzervatorske

¹¹ Arhiv HED-a, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, kut. 2, Zapisnik Komisije za muzejska i konzervatorska pitanja Hrvatskog etnološkog društva, 10. lipnja 1975.

¹² Arhiv HED-a, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, kut. 4, Jasna Čapo, Prigovor u svezi s neodobravanjem novčane potpore časopisu "Etnološka tribina", 28. lipnja 1991.

teme nisu preskočene. Temeljna je tema toga skupa "Etnologija u Hrvatskoj od oslobođenja do danas", u okviru kojega je iznesen pregled etnološkoga rada u proteklih četrdeset godina, od muzejske djelatnosti i aktivnosti Zavoda za zaštitu spomenika kulture do djelovanja Odsjeka za etnologiju, rada na izradi etnoloških atlasa, izdavačke djelatnosti i dr. Nada Gjetvaj tom je prilikom izložila temu "Muzeološka i istraživačka djelatnost Etnografskog muzeja u Zagrebu od 1945. do danas", a Nada Duić predavanje pod nazivom "Služba zaštite spomenika kulture u Hrvatskoj i zaštita etnoloških spomenika" (Eckhel 1986).

Krajem osamdesetih godina, u osvit društvene i političke krize koja je zahvatila zemlje istočnoga bloka, kao i Jugoslaviju, pitanja muzejske djelatnosti, konzervatorskoga djelovanja i odnosa prema baštini općenito izlaze ponovno snažnije na vidjelo i dolaze u fokus brojnih članaka, rasprava, izlaganja i simpozija. Na godišnjem sastanku HED-a 1987. godine ponovno se aktualiziralo pitanje djelovanja radnih tijela zaduženih za promišljanje etnološke muzejske i konzervatorske politike. Društvo je pritom donijelo zaključak:

"...da se obnovi rad Komisije za muzejsku djelatnost, koja bi kao operativno tijelo trebala djelovati kod nadležnih institucija (Muzejski savjet, Zavodi za zaštitu spomenika i dr.) da se etnografska građa u muzejima i na terenu obrađuje i valorizira na način kako to suvremena muzeologija i zaštita predviđaju za sve oblike kulturnog nasljeđa" (Eckhel 1989:163).

Nekoliko je momenata ključno za razumijevanje ponovno probuđenog interesa članova HED-a za muzejsko-konzervatorske teme. S jedne strane, pitanje zapošljavanja etnologa u muzejima aktualizira se uspostavljanjem studija muzeologije. U svjetlu toga predlaže se ostvarivanje intenzivnijih kontakata između muzeja i Filozofskoga fakulteta u Zagrebu, kao i formiranje sekcije unutar HED-a koja bi inicirala takve akcije "jer je jedino tako moguć napredak etnološke muzeologije" (Kašpar 1988:163). S druge strane, društveno-politička situacija u svijetu znatno je određivala interese i nanovo otkrivanje predmeta istraživanja i u okviru ovih specijalizacija struke. Problematika identiteta promišlja se i u kontekstu odnosa prema muzejskoj građi. Pritom se ostvaruje pomak u poimanju etnografskoga predmeta, a naglasak se više ne stavlja toliko na njegovu sposobnost utjelovljenja i prenošenja tradicijom definiranih formi, koliko na njegovu simboličku dimenziju. Pristup materijalnoj kulturi kao izrazu pripadnosti i kohezije zajednice i danas je aktualan među

muzealcima i konzervatorima koji djeluju u okviru HED-a. Takva se orijentacija HED-a odražava i u izdavanju *Uputa za čuvanje etnografske građe*, publikacije u kojoj se opisuju postupci s etnografskim predmetima u zbirkama bez stručnjaka etnologa. *Upute* je Društvo prvi puta objavilo 1980. godine, a svoje je prošireno i dopunjeno izdanje ova publikacija doživjela 2004. (Milićević 1980; Mlinar i Antoš 2004). Usporedbom ovih dvaju tekstova možemo uočiti i određene razlike u diskursu, odnosno u definiranju njihove temeljne nakane i funkcija koje pridaju etnografskim predmetima. Josip Milićević tako kao osnovnu ulogu etnografskih zbirki vidi njihov doprinos "čuvanju i vrednovanju tekovina naše kulturne baštine" (1980:3), a Ana Mlinar i Zvezdana Antoš etnografske predmete promatraju kao "izraz lokalne i nacionalne pripadnosti te simbol identiteta", pri čemu oni "predstavljaju važan segment hrvatske kulturne baštine" (2004:3). U tim se različitim naglascima zrcale mijene koje je znanstvena misao doživjela tijekom tih dvaju desetljeća, postavljanjem drukčijih pitanja u hrvatskoj etnologiji.

Koncem osamdesetih godina muzeji ponovno dolaze u fokus istraživačkih tendencija. Na to upućuje podatak da je 1988. godine kao jedna od temeljnih tema HED-ova godišnjeg skupa istaknuto pitanje etnološke djelatnosti u muzejima, s podtemama položaja muzeja, problema u radu muzeja i zbirki te položajem i problemima etnografskih zbirki u kojima nisu zaposleni etnolozi.¹³ Iste je godine ovoj problematici posvećen i poseban tematski blok "Etnolozi u muzeju" u *Etnološkoj tribini* 11. Kroz različite studije slučaja analizira se odnos etnološke profesije i muzejskog posla, položaj etnologa u muzeju, uloga muzeja i etnografskih zbirki u širem društvenom kontekstu, kao i prijedlozi za poboljšanje položaja struke. Također se nude definicije uloga muzeja i etnografskih predmeta u njemu, pri čemu se ukazuje na njihovu slojevitost. Većina se autora usmjerava na dvije međusobno isprepletene dimenzije etnografskih zbirki: dočaravanje slike o prošlosti zajednice i definiranje kulturnoga identiteta u sadašnjosti. Tako, primjerice, Lela Roćenović na primjeru etnografske zbirke zavičajnog muzeja u Samoboru pokazuje kako je "zadaca muzeja da generacijama predstavlja kulturno nasljeđe i identitet različitih slojeva ljudi", dok je "jedan od zadataka etnografske zbirke u zavičajnom muzeju da kompletira sliku o životu u prošlosti" (1988:95). Nadalje, Jasenka Lulić, pišući o poziciji etnologa u Narodnom

¹³ Arhiv HED-a, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, kut. 3, Obavijest broj 10 HED-a: Najava skupa, 1987.

muzeju u Zadru, bilježi kako "etnolog izložbom može u ljudima probuditi svijest o njihovoj vlastitoj kulturi, pomoći im u identifikaciji" (1988:101). U ovim se tekstovima može pratiti i živ interes etnologa-muzealaca "za tradicijsko nasljeđe i njegovu praktičnu primjenu" (Vrtovec 1988:104). O vrijednosti materijalne kulture iz vizure njezinih različitih nositelja govore i radovi Branka Đakovića i Lidije Nikočević: prvi na primjeru poljičkih privatnih zbirki razmatra načine na koje Poljičani sakupljanjem etnografskih predmeta izražavaju pripadnost svojoj lokalnoj zajednici, dok se drugi usmjerava na očekivanja opatijskih općinskih vlasti od lokalnoga muzeja i etnologa unutar te zajednice (Đaković 1988:84; Nikočević 1986:186).

Analizirajući položaj i ulogu muzeja u povijesti naše znanosti, Olga Supek smatra kako je ideja o sakupljaštvu, odnosno spasiteljskom karakteru hrvatske etnologije, dominantna sve do kraja osamdesetih godina, kada je članak napisan (1988a:21). Premda je početkom osamdesetih godina težnja k sabiranju i čuvanju građe vezane uz tradicijski način života u drugom planu, druga polovica osamdesetih svjedoči ideji o osnivanju "banke podataka" koja bi obuhvaćala podatke o postojećem materijalu o tradicijskoj kulturi i folkloru. Ova je akcija, koju je u to vrijeme vodio Zavod za istraživanje folkloru (današnji Institut za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu), pokrenuta uz pomoć HED-a (Vinšćak 1985:135). Ishod je toga pothvata registar koji obuhvaća 148 institucija u SR Hrvatskoj zaduženih za sakupljanje i čuvanje građe o tradicijskoj kulturi i folkloru. Taj je registar objavljen kao rezultat dvogodišnjega zajedničkog rada HED-a i Zavoda za istraživanje folkloru te je popraćen prijedlogom za nastavljanjem posla i sugestijom za proširenje na područje cijele Jugoslavije (Eckhel 1987:83).¹⁴ Konzervatorski su naponi kulminirali održavanjem Internacionalnoga kongresa antropoloških i etnoloških znanosti u Zagrebu 1988. godine, u organizaciji predstavnica Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture, Ksenije Marković i Ane Mlinar. Tema simpozija bila je "Etnologija i arhitektura", a okupila je četrdesetak sveučilišnih predavača, konzervatora, muzealaca, urbanista i sociologa iz Europe, Afrike, Južne i Sjeverne Amerike (Marković 1989:167). Izlaganja i rasprave na kongresu također su pokazali zastupljenost različitih teorijskih pravaca i tema među hrvatskim, a i inozemnim konzervatorima:

¹⁴ Prema dostupnim izvorima i kazivanjima članova HED-a, ta akcija ipak nije sustavno nastavljena, kako je prvotno zamišljeno.

"Najžešće diskusije javile su se oko simbola kao osnovne, polazne činjenice u kulturi kao i oko tipologije panonske kuće." (ibid.:168)

Uz prvu polovicu devedesetih godina ne vezuju se brojni stručni i znanstveni radovi u izdanju HED-a koji bi tematizirali napore što su ih etnolozi uložili u spašavanje tradicijske baštine u ratom zahvaćenim područjima. Naracije o takvom etnološkom djelovanju snažnije su zastupljene u usmenom žanru negoli u objavljenim izvješćima i dokumentima pohranjenima u arhivi HED-a. Arhivu HED-a sve do sredine devedesetih obilježavaju dopisi o kongresima na koje se pozivaju članovi Društva, dok realitet ratne svakodnevice ostaje izvan pisanih dokumenata. No, dopisivanje s etnolozima iz inozemstva daje naslutiti ratnu stvarnost. Pritom se najčešće govori o razaranju simbola identiteta, nužnosti zaštite hrvatskih spomenika kulture, o eroziji etnoloških vrijednosti i svakodnevnog života, ruralnim kulturnim vrijednostima i ratu, ratnim stradanjima ruralne baštine i njezinoj obnovi. Ondje gdje arhivska građa šuti, usmeni žanr podsjeća na uvjete života i djelovanja etnologa u područjima koja su razorena ratom: dok su drugdje etnolozi i nadalje djelovali, unatoč izmještanju etnografskih zbirki muzejske građe, određena su područja ostala u potpunosti bez etnologa.¹⁵ Druga polovica devedesetih godina, nakon prestanka ratnih opasnosti, svjedoči o nastavku zanimanja etnologa za muzejsko-konzervatorske teme. Tako je 1997. godine u Kumrovcu organiziran međunarodni skup "Položaj i funkcioniranje etno-muzeja i muzeja na otvorenom u Republici Hrvatskoj s mogućim uzorima u Europi".¹⁶ Interes za pitanja ovoga karaktera nisu nimalo iznenađujuća ako uzmemo u obzir podatak iz rada Lydie Sklevicky – više od polovice članova HED-a obuhvaćenih njezinom anketom svoje radno iskustvo i profesionalno usmjerenje veže uz muzejski rad i zaštitu spomenika te uz centre za kulturu (1991:59).

Osvrt na izdanja HED-a na početku novoga tisućljeća potiče na promišljanje i uočavanje mijena u odnosu prema muzejskoj djelatnosti i mjestu ovoga strukovnog usmjerenja u razvoju etnološke misli općenito. Tako je, na primjer, tema godišnjega skupa HED-a održanog 2000. godine bila "Mogućnost doprinosa hrvatske etnologije društvenom razvitku Republike Hrvatske". U okviru jedne od sekcija, naslovljene "Etnologija i zaštita tradicijske kulturne

¹⁵ Tako je primjerice, kako saznajemo iz kazivanja članova HED-a, etnolog Mato Batorović bio prinuđen uslijed ratne opasnosti iz Iloka preseliti se u Zagreb kao prognanik.

¹⁶ <http://www.mdc.hr/main.aspx?id=214>, 21. 11. 2009.

baštine", pod vodstvom Žarka Španičeka, tematiziralo se definiranje pojma "kulturna baština" iz perspektive etnologa-konzervatora, iznijeli su se kriteriji vrednovanja etnografske baštine, očuvanje i zaštita tradicijske baštine, obnove ratom oštećene kulturne baštine i sl. Razmatranje ovih pitanja postavljeno je i kao zadaća Povjerenstva za zaštitu narodnog graditeljstva i tradicijske narodne baštine, osnovanog u okviru HED-a 2002. godine, u sastavu Ane Mlinar, Dinke Gjeldum, Žarka Španičeka i Ivane Šarić. Nadalje, baština u kontekstu muzeološke i turističke prezentacije, a na primjeru Gorskoga kotara, tema je istraživačkoga projekta iz 2004./2005. (Batina 2004/2005:185–197). Godine 2004. u okviru "Hrvatsko-slovenskih etnoloških paralela" razmatra se i odnos baštine i muzeja od 1990. godine do godine održavanja skupa. Godišnja nagrada "Milovan Gavazzi" Hrvatskoga etnološkog društva dodjeljuje se i u kategorijama "zaštita kulturne baštine" i "muzeološki rad".

Osvrt na tendencije u muzejsko-konzervatorskoj djelatnosti u razdoblju od oformljenja HED-a do suvremenosti upućuje na nekoliko zaključaka.¹⁷ Prije svega, pogled na teme kojima se bave članovi HED-a usmjereni prvenstveno na ovo područje rada jasno odražava glavne tendencije i mijene etnološke misli u svakom od analiziranih razdoblja. Osim toga, usmjeravajući se na aktivnosti u okviru ove etnološke specijalizacije, priču o hrvatskoj etnologiji djelomice izmještamo iz uvriježenih centara njezine produkcije, toposa kroz koje se najčešće promišlja razvoj struke (Institut, Odsjek, Etnografski muzej u Zagrebu). To je ujedno priča etnologa u drugim regionalnim i lokalnim muzejima, konzervatorskim uredima, centrima za kulturu i sl., koji HED doživljavaju kao platformu za razmjenu mišljenja, savjetovanje, promišljanje problema i izazova ove struke.

Odnos "terena" i "teorije" u radu HED-a

"Zadaci društva su slijedeći: a) da unapređuje proučavanje teorijskih, metodoloških i organizacionih pitanja iz oblasti etnologije...". Ovako je osnovna zadaća strukovnoga udruženja određena još Pravilima Etnološkog društva

¹⁷ U ovom su radu, prema dostupnim arhivskim izvorima, ocrtane i strategije i inicijative članova HED-a vezanih uz očuvanje i prezentiranje etnografske baštine. Neki od tih planova nisu realizirani ili nisu doveli do relevantnijih rezultata. Analiza razloga iz kojih oni nisu zaživjeli prelazi okvire ovoga rada, kojemu je cilj bio u prvome redu ukazati na načine na koje se pojedini istraživački pristupi stvaraju ili reflektiraju na etnološko muzejsko-konzervatorsko djelovanje.

Olga Supek o odnosu
pojmova "terenac" i
"teoretičar":

*Milovan Gavazzi je bio
prvenstveno terenski
istraživač koji je htio biti
apsolutno siguran prije
nego što nešto zaključi. I u
tome je bio strašno pošten.
Ja njega iznimno cijenim...
Meni Gavazzi imponira
u mnogim stvarima, ali,
gledajući teorijski... On
je svakako imao neke
teorijske zasade, ali o tome
nije htio uopće diskutirati,
nego 'idemo samo skupljat,
skupljat, skupljat'... A onda
ćemo na kraju zaključiti.*

Jugoslavije, pa tako i njegova Ogranka za Hrvatsku.¹⁸ U Statutu HED-a ova je definicija izmijenjena samo u pojedinostima, kao "proučavanje teorijskih i metodoloških pitanja etnološke znanosti".¹⁹ Obje formulacije upućuju na poimanje teorijskih postavki i pripadajućih im metodologija kao komplementarnih i teško razdvojivih kategorija.

Pitanje koje postavljamo u ovome dijelu rada jest u kakvim okolnostima u hrvatskom etnološkom žargonu dolazi do raslojavanja znanstvenoga rada na segment u kojemu dominira "teorija" te na onaj koji u prvi plan stavlja "teren". Postavljanje ovih dviju dimenzija kao razdvojenih, a ponekad i suprotstavljenih pristupa etnološkim istraživanjima, posebice je vidljivo iz atribucija koje se pripisuju samim znanstvenicima. Tako Jadran Kale, analizirajući nekrologe koje su etnolozi pisali za etnologe, objavljivane i u strukovnim glasilima, bilježi učestalost pojavljivanja pojedinih epiteta te zaključuje kako je omjer *teoretičara* te *vrsnih terenaca*, odnosno *praktičara* i do šest puta veći u korist potonjih, "čineći praktični terenski rad, sa intervjuom kao ključnom metodom, razlikovnim određenjem etnologa" (1991:69). Pritom obilježja što se pripisuju "terencima" naspram "teoretičara" rijetko odražavaju repozicioniranje koje su pojmovi "terena" i "terenskoga rada" doživjeli tijekom pola stoljeća koje pratimo u ovoj Spomenici (Čapo Žmegač et al. 2006:10–19). Bez obzira na sve veći broj rasprava i izdanja posvećenih ovoj temi, u neformalnom etnološkom diskurzu "teren" je većinom još uvijek lokaliziran, podrazumijeva izmještanje u fizički prostor koji etnologu nije ujedno i životni, u koji se putuje radi postavljanja istraživačkih pitanja. Tako se atribut "iskusnog terenca" i dalje u pravilu ne vezuje uz etnologe koji svoja istraživanja obavljaju, na primjer, u virtualnim prostorima (usp. Pleše 2006).

Odnos teorijskog i terenskog rada u prvim dvama desetljećima rada Društva, kako je naznačeno već statutarnom odrednicom, ne ukazuje na razgraničenje i suprotstavljanje ovih dviju kategorija, već na njihovu nerazdvoјivost. Smatramo da su upravo kasnije kritike kulturnopovijesnoga pristupa u hrvatskoj etnologiji, koje su upućivale na njegovu ateoretičnost, znatno pridonijele poimanju istraživača kroz pripadnost jednoj od ovih dviju kategorija. No, taj pristup nije karakterizirao potpuni izostanak teorije, kao ni njezinih metodoloških razrada (usp. Supek

¹⁸ Arhiv HED-a, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, kut. 1, 14. lipnja 1954.

¹⁹ Arhiv HED-a, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, kut. 2, Statut Hrvatskog etnološkog društva, 20. siječnja 1975.

1988a:22, Sklevicky 1991:48–49). U prilog svijesti o postojanju teorije kao podloge za etnološka istraživanja govori, na primjer, odluka Komisije za publicistički rad Društva iz 1961. godine, koja razmatra mogućnost publiciranja "ne samo sažetaka predavanja, nego i cjelovitih tekstova, kao i ostalih priloga, od obrađene građe do teoretskih razmatranja" (podcrtali autori; Milićević 1979:105). Prema riječima Josipa Milićevića, jednog od članova Komisije, ta se ideja počela ostvarivati 1970. godine, izlaženjem *Radova plenarnog sastanka '70* Ogranka za SR Hrvatsku Etnološkog društva Jugoslavije, časopisa koji je kasnije preimenovan u *Izješća*, a zatim u *Etnološku tribinu* (1979:105). U tom je kontekstu "teorija" označavala krajnji rezultat znanstvene sinteze i analize, generalnije zaključke o proučavanim kulturnim pojavama. Ciljevi tih razmatranja nisu sadržavali notu koja se danas smatra istraživačkim imperativom, a to je refleksivni stav o opravdanosti primjene teorijskih postulata na odabranu temu. Nositelji ovoga istraživačkog smjera, s obzirom na pozitivistička stajališta, raspravu o teoriji u okviru Društva nisu smatrali potrebnom, držeći je svim članovima dobro poznatom i razumljivom. Kako pokazuje Slavko Kremenšek u *Etnološkom pregledu*, glasilu Saveza Etnoloških društava SFR Jugoslavije, rasprave o teoriji i metodologiji istraživanja do osamdesetih su godina bile sporadične na razini struke u čitavoj Jugoslaviji (1981). Iznimaka je svakako bilo i u okviru hrvatskog Društva: tako je na primjer godišnji sastanak 1966. godine sazvan na temu "Povijest hrvatske etnologije", u okviru kojega je Đurđica Palošija izložila analizu problematike "kulturno-historijskog pristupa", dok je Peter Lesser iz Beča održao predavanje naslovljeno "Vorläufer der kulturhistorischen Methode in der Ethnologie". Ovaj je skup rezultirao, na inicijativu Đurđice Palošije, osnivanjem više radnih grupa sa zadaćom raspravljanja pojedinih pitanja koja su ocijenjena kao važna za etnološki rad u okviru Društva. Prije svakoga sastanka članovi radnih grupa dobivali su kratke sadržaje planiranih predavanja, kako bi se mogli pripremiti za raspravu. Jedna od tih radnih grupa bavila se metodologijom rada te je organizirala više sastanaka za sve članove Društva na kojima su svi zainteresirani imali prilike raspravljati o ovoj problematici na osnovi vlastitih iskustava (Milićević 1979:104–105). Uz to, u prvom desetljeću djelovanja Društva organizirano je i nekoliko izlaganja stranih i domaćih predavača koji su s metodološke strane preispitali ulogu terena kao uporišta za etnološka promišljanja. U gostujuće predavače koji su se pozabavili tim pitanjem ubraja se poljski etnolog Zbigniew Biali, koji je 1961. godine održao predavanje pod naslovom "Uz problem etnografskog terenskog proučavanja".

Nadalje, izvori pokazuju da kritika teorijskog jednoglasja u tom razdoblju Društva (a i hrvatske etnologije općenito) nije potpuno opravdana. Primjerice, u *Radovima plenarnog sastanka '70* Matilda Crnković objavljuje članak "Što je strukturalizam: moda, metoda ili ideologija?", koji zaključuje konstatacijom: "Kako se strukturalizam odražava na suvremeno mišljenje? Odgovor na ovo na početku postavljeno pitanje naravno nije i ne može u ovom kratkom prikazu biti ni izdaleka potpun, jer se nije moglo kritički obuhvatiti sve refleksije strukturalizma. Ali ako je dovoljno da se stvori makar neki dojam o novoj struji i ako potakne na razgovor u ovoj prilici, svrha je ovog izlaganja time postignuta." (1970:11)

Za sagledavanje odnosa "terena" i "teorije" u etnologiji važno je osvrnuti se i na predavanja članova Društva o stanju drugih europskih etnologija i načina na koje one pristupaju predmetu istraživanja. Tako su od 1964. nadalje održana predavanja o teorijskim strujanjima i razvoju poljske etnologije, etnologije u SR Njemačkoj, sovjetske etnografije, čehoslovačke etnologije i etnografije, bugarske i mađarske etnologije i etnografije. Među predavačima se pritom javljaju Marija Helebrandt, Andrija Stojanović, Aleksandra Lazarević, Vesna Čulinović-Konstantinović, Marija Išgum, Bela Römer itd. Iz tema pojedinih predavanja (poput onoga Milovana Gavazzija naslovljenog "VII međunarodni kongres antropoloških i etnoloških nauka u Moskvi" iz 1965. godine) daje se naslutiti kako su vijesti o razvoju etnologije izvan Jugoslavije dolazile posredstvom osobnih iskustava i sudjelovanja hrvatskih etnologa na međunarodnim konferencijama, održavanja gostujućih predavanja na drugim europskim sveučilištima i sl. (Milićević 1979:102–103). Od 1966. godine razmatrala se i austrijska nacionalna etnologija, pregled njemačke etnologije doživljava svoj drugi nastavak (ukupno su održana tri predavanja o stanju u njemačkoj etnologiji), dok 1967. godine Dunja Rihtman-Auguštin donosi pregled odnosa etnologije i antropologije u Engleskoj.

I konzervatori razmatraju odnose teorijskoga i terenskog rada, pa tako 1970. godine Beata Gotthardi-Pavlovsky drži predavanje pod naslovom "Neki problemi teorije i prakse u zaštiti etnografske građe i spomenika".²⁰ U svom članku istoga naslova, objavljenom u *Radovima plenarnog sastanka '70*, aktualna teorijska promišljanja transponira na predmet konzervatorskoga

²⁰ O pozicijama etnološke teorije i prakse Beata Gotthardi-Pavlovsky govori i na izlaganju održanom u Klubu sveučilišnih nastavnika 1988. godine, ali u kontekstu tadašnjeg Zakona o zaštiti kulturnih dobara SR Hrvatske.

djelovanja: "ovim se naslovom služim u današnjem našem razgovoru i zato da bih potakla raspravu o odnosu naslova: 'predajna narodna kultura' i 'narodna kultura'. Odnosno, da bih analogno osnovnom pitanju etnološke znanosti: što je objekt etnološkog istraživanja? – postavila paralelno pitanje: što je objekt etnološke zaštite?" (Gotthardi-Pavlovsky 1970:28–29) Autorica koristi i topos "terena", i to u smislu "upravno-pravnim službama povjerenog" područja na kojem su dužne provesti etnološko-konzervatorske zahvate (ibid.:29).

Prožimanje "terena" i "teorije", kao i potreba za primjenom znanstvenih rezultata "na terenu" i u praksi naglašeni su i u studijama koje rasvjetljavaju položaj tradicijske kulture u suvremenom društvu. Počeci intenzivnijega bavljenja ovom temom uglavnom se smještaju na početak sedamdesetih godina (Rihtman-Auguštin i Muraj 1998:104–105). No, djelatnost Društva istodobno pokazuje da su te ideje svoje začetke imale i ranije: tako je 29. siječnja 1962. godine na godišnjem sastanku ogranka EDJ-a za NR Hrvatsku oformljena Komisija za proučavanje uloge narodne kulture u suvremenom životu. Premda do svojega raspuštanja 1969. godine Komisija nije ispunila zadanu si zadaću izrade elaborata, "u kojemu će se problemi razmotriti najprije s teoretske strane, a zatim na tom temelju razraditi plan njihova praktičkog tretiranja", ona se ipak u više navrata sastajala i ukazivala na pojedine teme koje se reaktualiziraju desetljeće kasnije: "Konstatirano je, da bi u današnjem životu mogli i morali naći primjenu mnogi elementi tradicijske kulture (npr. arhitekture, rukotvorstva, umjetnost i t.d.) pa su s time u vezi nabačene i neke mogućnosti praktične primjene."²¹ Da su ovakve rasprave imale utjecaja na stvaranje teorijskih temelja struke, pokazuju naslovi skupova i radova prezentiranih u okviru HED-a. Koncept se "terena" kroz ovakve studije postupno proširivao: već u *Radovima* iz 1970. godine Andrija Stojanović i Dunja Rihtman-Auguštin turističku ponudu promatraju kao svoj "teren"; u članku iz 1980. Rihtman-Auguštin toj kategoriji pribraja i grad, a u *Etnološkoj tribini* iz iste godine Maja Bošković-Stulli i virtualne "prostore" imenuje svojim "terenom", na primjeru poslovice u zagrebačkom *Vjesniku* (Stojanović 1970; Rihtman-Auguštin 1970; ibid. 1980; Bošković-Stulli 1980). Usporedno usmjeravanje na kategorije terenskoga rada i teorijskih rasprava primjetno je,

Tomo Vinšćak o perspektivi HED-a:

Krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina prošlog stoljeća dogodio se i taj pomak od klasične kulturnopovijesne etnologije prema kulturnoj antropologiji, od istraživanja sela do istraživanja procesa koji se događaju u gradu, te konačno tranzicijskih i globalizacijskih procesa koji su nas sve zadesili. I na tom polju bismo trebali dalje raditi, s time da bi trebalo koordinirati rad etnoloških institucija preko organizacije velikih simpozija gdje bismo razglabali o suvremenoj problematici...

²¹ Arhiv HED-a, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, kut. 1, Izvještaj Upravnog odbora Ogranka EDJ za NR Hrvatsku o radu Ogranka u razdoblju od 30. I 1961. do 28. I 1963, 16. veljače 1963.

Aleksej Gotthardi-Pavlovsky
o istraživačkim interesima u
okviru HED-a:

*Vjerujem da su i mnogi
sadašnji aktualni problemi
ovog društva sasvim
podobni za etnološka
proučavanja i za neki
etnološki pravorijek.
Recimo: mito i korupcija
... su naša tradicija. Ne
možete razumjeti pojave u
sadašnjosti ako ne znate
njihovu prošlost, a tu
etnolozi imaju što reći.
Znate, kroz takve teme
bi HED nekako mogao
postati aktivniji, odnosno
primjetniji u javnosti.*

dakle, i tijekom sedamdesetih i osamdesetih godina 20. stoljeća. Daljnji primjer za to jest predavanje koje je Aleksandra Muraj održala u sklopu Etnološkog kluba u travnju 1988. godine, pod naslovom "Kultura stanovanja – etnološka kategorija". Podnaslov detaljnije objašnjava da je riječ o "teorijskom određenju, metodološkom pristupu, ali i provjeri u praksi".²²

No, od konca osamdesetih godina u naslovima članaka i predavanja održanih u okviru HED-a "teren" se sve rjeđe izrijeком imenuje, prepuštajući primat "teoriji" te refleksijama o položaju struke, preispitivanju etnološkoga predmeta i uloge etnologa u društvu. Uvid u arhivske dokumente HED-a s kraja osamdesetih pokazuje kako je refleksivnost u radu hrvatskih etnologa u okviru Društva u skladu s globalnim trendovima, ali je dobrim dijelom i odraz šire društveno-političke krize u Jugoslaviji. Dopis Slovenskoga etnološkog društva iz 1989. godine prenosi izjave Naška Križnarja i Mojce Ravnik namijenjene svim etnolozima u Jugoslaviji, a vezano uz događaje na Kosovu.²³ U dopisu se apostrofira uloga etnologa koji u kriznim vremenima "moraju stati na kraj gruboj politizaciji socijalnih i drugih kulturnih različitosti"²⁴. Mojca Ravnik tako upućuje na nespornost etnološke discipline da se poduhvati analize krize i međuetničkih netrpeljivosti. Ovaj je proglas naišao na odaziv u HED-u pa je tako Dunja Rihtman-Auguštin već 1990. godine predložila da naziv godišnjeg sastanka HED-a bude "Suvremena kriza i promjene iz etnološke perspektive". Prijedlozi tema obuhvaćaju raznovrsna pitanja, poput izmišljenih tradicija, nacionalnih mitologija, potiranja tradicija i običaja, položaja etnologa u vremenima krize. "Suvremena kriza i kako opstati – ostati etnologom", "Običaj i kriza", "Elementi promjena", "Suvremena kriza i samoborski fašnik", "Novi Val kao anticipacija krize" samo su neki od naslova prijavljenih za izlaganje na godišnjem skupu. Da su šira društveno-politička gibanja na prostoru Jugoslavije imala utjecaja na promijenjen kut gledanja na predmet istraživanja, pokazuju i skupovi poput onoga održanog 1986. godine pod naslovom "Štednja, novac, bogatstvo", koji su uvelike određeni temama tada dominantnim i u svakodnevnom životu, poput inflacije i krize

²² Arhiv HED-a, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, kut. 3, Obavijest br. 15, 18. travnja 1988.

²³ Arhiv HED-a, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, kut. 3, Dopis Slovenskog etnološkog društva Hrvatskom etnološkom društvu, 6. ožujka 1989.

²⁴ Arhiv HED-a, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, kut. 3, Pismo Mojce Ravnik upućeno svim članovima HED-a, 6. ožujka 1989.

identiteta u turbulentnim vremenima pred raspad Jugoslavije. Kroz predložene panele nastojao se problematizirati problem povratka tradicijskoj seljačkoj kulturi u vremenu krize, pitanje urbane kulture i promjena koje ona doživljava, pitanje malog poduzetništva, odnos politike prema tradicijskoj kulturi, obnavljanje vjerskih običaja u krizi te nacionalne mitologije. Nadalje, HED je bio organizator Šestih hrvatsko-slovenskih etnoloških paralela 1989. posvećenih temi "Teorija etnosa – naši dometi", koja se "nastavila na rasprave o odnosu etnologije spram nacionalnog pitanja započete na prethodnim Paralelama" (Eckhel 1989:164). Pitanja što je za etnologa teren pri istraživanju ovih tema i kako im metodološki pristupiti zasjenjena su ključnom dvojnom: kako nas "teorija" osposobljava za bavljenje ovim temama, može li se etnolog uhvatiti u koštac s aktualnim društvenim problemima i pridonijeti njihovom razrješavanju? Pritom se iz različitih očista autorefleksivno preispituje i identitet struke, odnosno njezina metateorija kao jedan od najrazmatranijih problema u tom razdoblju.

Ovo pitanje zauzimalo je značajno mjesto u radovima izloženim na posljednjem sastanku Saveza etnoloških društava Jugoslavije (SEDJ-a) u Zadru, koji je rezultirao izdavanjem zbornika radova *Simboli identiteta* (1991). Pitanje identiteta usmjerilo se i na one koji ga postavljaju: u pojedinim su priložima predmet istraživanja upravo sami istraživači i etnologija. Ponovno je naglašen imperativ teorijskog utemeljenja etnološkoga bavljenja ovim temama: "U uvodnim tekstovima prikazuju se teorijski etnološki i antropološki pristupi simbolima identiteta, razmatra se ta kategorija kod vodećeg evropskog etnologa Claude Levi-Straussa, a propituje se i sam identitet etnologije kao znanosti" (Rihtman-Augustin 1991:5). Ipak, uz kategoriju "teorije", i "teren" se izrijeком spominje u radu Lydie Sklevicky u navedenom zborniku (1991). Jedno od pitanja postavljenih u anketi o identitetu struke jest i ono o područjima u kojima članovi HED-a osjećaju najveću potrebu za daljnjim stručnim usavršavanjem. Pritom se kao mogući odgovori navode "opća teorijska znanja" (za kojima potrebu osjeća 36,6% ispitanika) i "metode i tehnike terenskog istraživanja" (15,6% ispitanika). Utvrđujući status profesije etnologa, u poglavlju "Stupanj razvijenosti teorija i tehnika profesije etnolog" autorica iznosi stav kako postojanje dviju teorijskih paradigmi – etnologija kao povijesna znanost o etničkim skupinama te etnologija suvremenog života – te nelegitimiranje tih razlika doprinosi neprepoznatljivosti i deprofesionalizaciji etnologije. Sklevicky zaključuje kako je uspostava maćehinskog odnosa prema teoriji rezultirala izostankom teorijske kritike kao pogonskog motora razvoja

Lidija Nikočević o promjeni paradigme:

Na kraju, i HED je tada imao jednu smjenu generacija. Tada su odlazili ljudi "staroga kova", a mi smo stremili također i drugačijim metodama nego što je to kulturno-historijska i drugačijim pristupima nego što je to pozitivistički. HED je očito mogao tome se prilagoditi. Tu je veliku zaslugu imala i Dunja Rihtman-Augustin koja je bila svojevrsan učitelj za mnoge pripadnike i pripadnice moje generacije. Također i Olga Supek i još nekoliko etnologa koji su bili ključni ne samo za moj odnos prema struci, nego i za izgradnju mene kao ličnosti u širem smislu.

Tomo Vinšćak o ciljevima HED-a:

Društvo je organizacija, dobrovoljna organizacija ljudi koji su diplomirali etnologiju ili su diplomirali struke bliske etnologiji i studenata etnologije i kulturne antropologije. Društvo bi trebalo raditi na unapređenju struke, sukladno Statutu HED-a.

znanosti, stvarajući time privid "jedinstva etnologije" (ibid. 49). Kao odgovor na polariziranu postavku od koje kreće u analizu statusa profesije etnologa, Sklevicky izvodi zaključak kako će kontekst formiranja etnologije u konkretnom društvu odrediti njezinu "dominantnu teorijsku orijentaciju", kao i stupanj i smjer njezine primjenjivosti. U tom tekstu "terenac" dobiva prizvuk etnološkog "drugog", manje svjesnog svoje pozicije i uloge u procesu znanstvenoga dokučivanja od dugo potiskivanog "teoretičara": pozicija teorijskih razmatranja uvelike je određena pozicijama terenaca kao sakupljača podataka, koji će "marljivo istraživati", a kod kojih će teorija naknadno doći (Rihtman-Auguštin, prema Sklevicky 1991:48).

Istupanje iz SEDJ-a s jedne je strane ograničilo intenzivnost prethodnih kontakata s etnološkim društvima na području bivše Jugoslavije. No skučenost u lokalnu znanstvenu tradiciju nije karakterizirala HED. Kraj osamdesetih i početak devedesetih godina u hrvatskoj je etnologiji obilježilo više konferencija koje ukazuju na komunikaciju HED-a s inozemnim etnološkim i antropološkim udruženjima. Osamostaljenje Republike Hrvatske i novo statutarno pozicioniranje Društva nametnulo je redefiniranje prostora suradnje i protoka novih znanstvenih spoznaja između hrvatskih etnologa i kolega iz inozemstva, pri čemu se teorijski doprinosi ostvaruju kao spoj domaće produkcije i globalnih trendova još izrazitije nego u prethodnim razdobljima. "Teorija" tijekom devedesetih godina 20. stoljeća ostaje ključnom riječi etnoloških rasprava u Hrvatskoj, pa i u okviru HED-a. Tako je, na primjer, čitav blok *Etnološke tribine* 16 iz 1993. godine posvećen "Povijesti i teoriji", a motivacija je Uredništva ovako opisana:

"U ovome broju *Etnološke tribine* objavljujemo niz članaka što obrađuju teme iz suvremene etnologije. Neke su u ovom trenutku iznimno važne za hrvatsku etnologiju i društvo uopće: povijest etnografsko-etnološkoga rada u Hrvatskoj i teorija etnologije, etnos i etnički identitet, pučka pobožnost i običaji." (podcrtali autori; Uredništvo 1993:11)

Djelatnost HED-a na početku 21. stoljeća pokazuje da se veći naglasak počinje stavljati na pitanja uloge i odjeka rezultata etnoloških istraživanja u hrvatskom društvu negoli na to koje teme istraživati i gdje, na "kojem terenu". Dosezima teorijskih razmatranja, strukovnoj razlikovnosti i primjenjivosti znanstvenih spoznaja u praksi tako je posvećen HED-ov godišnji sastanak 2000. godine, s temom "Mogućnost doprinosa hrvatske etnologije društvenom razvitku Republike Hrvatske". Rad se odvijao u okviru pet sekcija, od kojih je jedna bila naslovljena

"Etnologija, znanost, društvo". Motivaciju za pokretanje rasprave na ovu temu Jasna Čapo Žmegač, voditeljica sekcije, tumači ovim riječima: "Pretpostavljajući da etnološki uvidi u tendencije i mijene suvremenoga društva i kulture mogu biti društveno relevantni i primjenjivi, svojim sam izlaganjem željela potaknuti raspravu o relevantnosti istraživanja suvremene svakidašnjice unutar etnologije." (2001:109) Čitajući razmišljanja različitih etnologa koji su svoje teze iznijeli u okviru ove sekcije, stekli smo dojam da evociranje dugogodišnje potisnutosti teorije od strane terenaca-sabirača te superiornosti teorijskih promišljanja naspram izravnog iskustva terena postupno ipak pada u drugi plan kao nadiđeno pitanje:

"Mislim da je vrlo riskantno postaviti se prema toj poželjnoj percepciji ove znanosti isključivo izborom aktualnih ili društveno atraktivnih tema. (...) Podijelimo se, imenujmo ta područja, to je vrlo zahtjevan i težak posao sam po sebi. Određujemo se prema tim prioritetima, ali to mora uključivati i znanstvene, a ne samo društvene prioritete. Raspravljati o trenutnim problemima ove znanosti mislim da mnogo više znači raspravljati o tome kako i zašto, a mnogo manje raspravljati o tome što bismo istraživali." (Prca 2001c:123)

* * *

Kako pisanje jednog dijela povijesti HED-a ne bi bio samo produkt analize požutjelih papira koji stoje u ladicama Instituta, Muzeja ili Odsjeka te koji s vremena na vrijeme prođu kroz ruke pojedinaca, ne smijemo zanemariti osobni odnos članova prema pitanju HED-a kao udruge koja spaja različite specijalizacije etnologa i koja otvara nove procese i mijene u struci. Ono o čemu pisani izvori šute, a o čemu prisjećanja članova HED-a svjedoče, svakako je važna uloga koju je HED zauzimao u sučeljavanju različitih pogleda na etnologiju i mijeni različitih ideja, posredovanih putem izlaganja, prezentiranja novih istraživanja, objavljivanja i sl. Tako, na primjer, Lidija Nikočević navodi:

*"Ja sam odmah od početka već i zato doživljavala HED kao nešto što okuplja različite interese i pristupe u etnologiji. Dakle, ne elitističke vrijednosti, ili nešto što bi bilo isključivo jednostrano, već kao društvo koje ustrojava i koje stvara zajednički nazivnik za ljude i koji se bave znanstvenim radom ili pak one koji rade u konzervatorskim odjelima, u muzejima... Dakle, bilo je jedna spona kakvih drugdje nije bilo."*²⁵

²⁵ Iz transkripta intervjua s Lidijom Nikočević; intervju vodio Tomislav Oroz 2008.; Arhiv HED-a, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, kut. 5.

Ovakva kazivanja ukazuju ne samo na mjesto HED-a kao spone između različitih usmjerenja u struci, već isto tako govori o karakteru discipline i osobnih odnosa pojedinaca i pogleda na struku. Tako promatrani osobni afiniteti, angažmani i djelovanja izloženi unutar HED-a određivali su ujedno pravce, ali i istraživačke tendencije u etnologiji te usmjeravali članove na drukčija istraživanja, izvan ustaljenih institucionalnih okvira.

Prema zaključku

Potaknuti arhivskim podacima o suradnji između etnologa koji se u pregledima povijesti hrvatske etnologije uglavnom svrstavaju u suprotne paradigmatke "tabore", u ovom smo radu HED promotрили kao mjesto susreta i propitivanja različitih znanstvenih tradicija, kao i predstavljanja novih etnoloških spoznaja. Jedan od naših sugovornika to je nazvao "*širenjem horizonata*", koje je okarakterizirao kao primarni cilj Društva.²⁶ Pozicija HED-a kao mjesta kanaliziranja različitih znanstvenih polazišta ujedno je i mjesto zrcaljenja položaja i statusa hrvatske etnologije, koju možemo promatrati i u kontekstu globalnog znanstvenog ozračja, ali i u svjetlu vrlo raznorodnih kulturnih politika koje su utjecale na njezino oblikovanje tijekom pet desetljeća. Drugim riječima, usporedna zastupljenost različitih pristupa može se tumačiti u svjetlu globalnih trendova, ali i kao odgovor na specifičan društveni i politički kontekst u Hrvatskoj. Tako se prodor novih ideja i teorijskih opredjeljenja na scenu HED-a može promatrati u kontekstu društvenih i političkih prilika u skladu s kojima se redefinirao statutarni položaj HED-a. Istodobno, aktivnosti HED-a mogu se sagledavati i kao odraz individualnih interesa hrvatskih etnologa, promjena njihovih istraživačkih tema, njihovih stručnih putovanja, mreža kontakata koje su razvili i sl.

HED kao mjesto izvaninstitucionalne suradnje, razmatran u okvirima postojećih društvenih prilika, imao je poziciju *svačije zemlje* na koju je svatko s dobrom idejom mogao stupiti, ali ne ju i svojatati. Brojnost gostujućih predavanja u sklopu HED-a tema je koju nikako ne treba zanemariti kada je riječ o promjeni etnološke paradigme, odnosno promjeni odnosa i kuta istraživanja. To se možda

²⁶ Iz transkripta intervjua s Damodarom Frlanom; intervju vodili Silvije Habulinec i Petra Srblijinović 2008.; Arhiv HED-a, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, kut. 5.

najbolje osjeća kroz raznolike ideje kroz koje se nastojalo kanalizirati nove poglede, ali i ojačati i redefinirati vrijednost klasičnih pristupa istraživanju. U tom pogledu, HED kao mjesto otvaranja novih procesa zauzima važnu ulogu jer omogućuje protok novih ideja i komuniciranje nove hijerarhije istraživačkih vrijednosti. Objavljivanje recentnih tekstova i održavanje predavanja s osvrtom na recentne društvene pojave otvaraju vrata edukaciji postojećih i novih članova, upoznavanju novih teorijskih doprinosa, novom vrednovanju tradicijske kulture u promijenjenim društvenim okolnostima te komunikaciji i cirkuliranju novih ideja između suprotstavljenih teorijskih paradigmi. Sagledan u takvom svjetlu, HED se profilira kao udruga koja omogućuje izražavanje osobnih interesa pojedinih znanstvenika, pa i studenata.

Pogled na mijene etnološke misli u Hrvatskoj kroz djelovanje HED-a kao foruma za razmjenu različitih ideja i istraživačkih inovacija donekle nas odvaja od uvriježenih modela njezine analize kroz okvire dviju ili triju institucija. Naglasak se tako stavlja na sudjelovanje članova iz redova različitih specijalizacija etnološkoga bavljenja i iz različitih hrvatskih krajeva u kreiranju HED-ove znanstvene i stručne politike. Time se usmjeravamo upravo na posredničko djelovanje HED-a, odnosno na odjeke ideja iznesenih kroz izlaganja, na skupovima i u publikacijama Društva i na planu regionalnih i lokalnih muzeja i konzervatorskih odjela u čitavoj Hrvatskoj, dosada uglavnom izostavljenih pri analizama povijesti etnologije. Njihova uloga i status pri mijenama etnološke misli ostaje zadaćom neke buduće studije. Takva bi vizura vodila k cjelovitijem zahvaćanju etnološkoga djelovanja i praksi diljem Hrvatske, decentralizirajući pritom povijest discipline i izmještajući je iz Zagreba kao ključnog toposa za njezino razumijevanje.

Aleksej Gotthardi-Pavlovsky
o HED-u kao forumu za
razmjenu ideja:

*Dakle, HED bi mogao biti
mjesto okupljanja etnologa
za dogovor što bi i kako
trebalo učiniti, a HED u
tom pravcu uvijek istupa u
ime hrvatske etnologije.*